

תשובה בענין פסולי עדות לקידושין

שאלה: יש אומרים שעדי קידושין חייבים להיות שומרי שבת ויש אומרים שדבר זה אינו פוסל אותם - מה דעת ועד ההלכה בנידון?

תשובה:

(א) עדי ראייה ועדי קיום

התורה קובעת בכמה מקומות "על פי שני עדים או על פי שלושה עדים יקום דבר" (דברים י"ט:ט"ו, וראה שמות כ"ג:א', ויקרא ה':א', במדבר ל"ה:ל' ודברים י"ז:ו'). חלק מן הפסוקים מדברים בעניין מסוים, כגון להרשיע אדם בעונש מוות, וחלק מדברים באופן כללי. מכאן המסורת שכל ענין משפטי נקבע על פי עדות, גם דיני ממונות, גם דיני נפשות, וגם ענייני אישות כגון גיטין וקידושין.

בתחומים אלה קובעת ההלכה שני סוגים של עדים. עדים של ברירה או ראייה, דהיינו שהעידו על עובדות מסוימות שראו, ועדים של קיום, שעדותם היא חלק מקיום הענין מעיקרו. דוגמא של הסוג הראשון היא עדים להלואה, שעל פי עדותם בית הדין יוציא כסף מהלווה על מנת להחזירו למלוה. דוגמא של הסוג השני היא המקרה שלפנינו, עדי קידושין. עדותם היא החלק החשוב ביותר של עצם קיום הנישואין.¹

וכן נפסק להלכה: "המקדש שלא בעדים ואפילו בעד אחד אינם קידושין, ואפילו שניהם מודים בדבר..." (שלחן ערוך אבן העזר מ"ב:ב'). "המקדש בעד אחד אין חוששין לקידושיו ואף על פי ששניהם מודין, קל וחומר למקדש בלא עדים..." (רמב"ם, הלכות אישות ד':ו').

למה תפקיד העדים בקידושין הוא כל כך חיוני? א"ח פריימן טוען שכך הדבר משום שמדובר במעשה של קנין פרטי.² קנין הוא המעשה שבדרכו

האדם מקבל זכויות בפני החוק. במשפט העברי כמעט כל הסוגים של זכויות בחוק נקנים מרצון על ידי קנין. תפקיד הקנין במקרה של הקניית זכויות אישיות הוא להוכיח ששני הצדדים הסכימו באותה כוונה ובאותה דעת. יש סימנים חיצוניים מוסכמים לקביעת עובדת ההסכמה, והעדים צריכים להכיר את הסימנים האלה, ועדותם שסימנים אלו היו בנמצא בשעת הקנין היא חלק מן הקיום של אותן הזכויות.³

מכל האמור אפשר להבין את האבחנה בין עדים בדיני ממונות ובין עדים בענייני קידושין.⁴ בדיני ממונות תמיד יש אפשרות של בירור שהרי הודאתם של בעלי הדין מספיקה לברר את הדין, ואילו בקידושין אין הדבר כך.⁵

ב) פסולי עדות

לצידה של החובה בעדים, קיימים גם כללים לגבי פסילה לעדות. כלל זה נלמד מן התורה "על תשת ידך עם רשע להיות עד חמס" (שמות כ"ג:א').

רבי נתן אומר "אל תשת ידך" אל תשת רשע עד, אל תשת חמס עד. להוציא את החמסנין ואת הגזלנין שהן פסולין לעדות, שנאמר: "לא יקום... עד חמס באיש" (דברים י"ט:ט"ו-ט"ז). (מכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דכספא, פרשה כ', מהד' הורוביץ-רבין, עמ' 322).

פה יש קביעה כללית שלא כל אדם רשאי להעיד. במרוצת הזמן, התפתחו ארבע סיבות לפסילה לעדות:

1. אופי האדם
2. נגיעה בדבר
3. קירבה משפחתית
4. "רשע" או "עם הארץ" או "מומר" - דהיינו ליקוי בשמירת מצוות או באמונות ודעות.

המשנה בסנהדרין(גי:ג') מפרטת את הפסולים לעדות:

ואלו הן הפסולין: המשחק בקוביא, והמלוה בריבית, ומפריחי יונים, וסוחרי שביעית... אמר ר' יהודה: אימתי? בזמן שאין להן אומנות אלא היא, אבל יש להן אומנות שלא היא -- כשרין. (וראה כל הסוגיא על משנה זו, סנהדרין כ"ד ע"ב - כ"ז ע"ב).

מכיון שמן התורה ומהמדרש הנ"ל למדנו שרשעים וחמסנים פסולים לעדות, מנסה הסוגיא התלמודית להראות איך כל אלו הם גם בחזקת פסולים. הגמרא משתמשת בלשון "הוסיפו עליהן..." כדי לכלול קבוצות נוספות ברשימת הפסולים, כגון אוכלי נבלות וטרפות ומקבלי צדקה מן הנכרים. אין ספק שבזמן ההוא אנשים אלו היו בזויים בעיני חלק נכבד של הקהל היהודי. הסברו של ר' יהודה שהם פסולים לעדות כי הם אינם עוסקים ביישוב העולם הרחיב את האפשרות לפסול אנשים נוספים.

יתר על כן, שנינו במשנה קידושין א': ט' (= דף מ' ע"ב): "... וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אינו מן היישוב". הגמרא שם מבהירה: "אמר ר' יוחנן: ופסול לעדות". מאמר זה מכוון, כנראה, לעמי הארץ, כפי שמשמע מהשוואה לברייתא בברכות מ"ז ע"ב:

תנו רבנן: איזהו עם הארץ? כל שאינו קורא קריאת שמע ערבית ושחרית, דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר: כל שאינו מניח תפילין. בן עזאי אומר: כל שאין לו ציצית בבגדו. רבי נתן אומר: כל שאין מזוזה על פתחו. רבי נתן בר יוסף אומר: כל שיש לו בנים ואינו מגדלם לתלמוד תורה. אחרים אומרים: אפילו קרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים. הרי זה עם הארץ.

אכן, גם הפוסקים הבינו שהמשנה בקידושין מתארת את "עם הארץ". פסילתם לעדות היא על סמך זה שמי שאין לו מקרא, משנה ודרך ארץ, הוא בחזקת עובר על רוב מצוות התורה ולכן נקרא "רשע"; וכבר ראינו לעיל

ש"רשע" פסול לעדות. הפוסקים קובעים לפי הכתוב בתלמוד, בלי להבחין בין מקורות קדומים ומאוחרים :

מי שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ הרי זה בחזקת רשע ופסול לעדות מדבריהם, שכל מי שירד עד כך, חזקה שהוא עובר על רוב העבירות שיבואו לידו. (רמב"ם, הל' עדות י"א:א' ומשם בשו"ע חושן משפט ל"ד:י"ז).

הסוגים האחרים של פסילה שהזכרנו לעיל מבוססים כנראה על העקרון שהמעיד חייב להיות נקי מכל חשש של רשעות או של נגיעה בדבר. אבל מה טיבה של פסילת עמי הארץ? פסילתם מורכבת יותר. חלקה נובעת בלי ספק מהשנאה והתחרות ששררה בין עמי הארץ ובין החכמים בתחומים כגון תלמוד תורה ושמירת המצוות. אבל, חשובה העובדה שקרע זה בעם לא האריך ימים, ובהמשך הדורות חל שיפור ביחסים בין שתי הקבוצות.⁶

אם כן, ברור שפסילה לעדות נחשבת גם כאמצעי של קביעת מעמד רציני לקידושין של החכמים וגם כאמצעי לנגח יריבים למעמד החכמים. מצד שני אי אפשר לדחות את העם עד כדי כך, ולכן קיימת ההסתייגות של הפוסקים הנ"ל:

לפיכך אין מוסרין עדות לעם הארץ ואין מקבלין ממנו עדות אלא אם כן הוחזק שהוא עוסק במצות ובגמילות חסדים ונוהג בדרכי הישרים ויש בו דרך ארץ, מקבלין עדותו אף על פי שהוא עם הארץ ואינו לא במקרא ולא במשנה. נמצאת אומר כל תלמיד חכם בחזקת כשר עד שיפסל, כל עם הארץ בחזקת שהוא פסול עד שיוחזק שהוא הולך בדרכי הישרים. (רמב"ם שם ב'ג'; שו"ע שם).

הרמב"ם לומד דבר זה מן הרי"ף בפסחים (דפ' וילנא, ט"ז ע"א) שמקשה מפסחים מ"ט ע"ב, ששם נאמר בפירוש שאין מקבלים עדות מעם הארץ, על חגיגה כ"ב ע"א, ששם נאמר בפירוש בעקבות רבי יוסי שמקבלים עדות מעמי-

הארץ בענייני טהרת שמן ויין. והרי"ף מבחין בין עם הארץ שאין לו דרך ארץ ומצוות ולא מקבלין עדותו, ובין עם הארץ שיש לו דרך ארץ ומצוות ומקבלין עדותו.

בחגיגה, רב פפא קובע שבזמנו קבלו עדות עמי הארץ על פי מאמרו של רבי יוסי, שנימק הלכתו באימרה "כדי שלא יהא כל אחד ואחד הולך ובונה במה לעצמו ושורף פרה אדומה לעצמו". נימוק זה מצביע על הצורך לכבד את עמי הארץ בתוך המערכת הדתית כדי למנוע פרישה ממנה לגמרי. מדבר זה ניתן ללמוד שיש נסיון לכלול יותר אנשים בחזקת הכשרים. באופן כללי היתה מגמה לקבל עדות מאנשים שכיבדו והוקירו את המצוות וקיבלו על עצמם את המערכת ההלכתית, והיו אנשים בעלי מידות מוסריות, אבל לא למדו מספיק. אבל באותה מידה ניכרת המגמה להוציא מן התחום של הכשרים אלו שהוחזקו כ"אויבים" של דרכם של חז"ל. אולי דבר זה היה אמור ליצור לחץ חברתי או לפחות מוסרי על האנשים האלו על מנת להחזירם למוטב.⁷

ג) פסולי עדות בספרות התשובות

בספרות התשובות ניכרת מגמה כללית לדון בכל מקרה של פסילת עדות בענייני אישות לגופו של ענין. המתח הנזכר לעיל ממשיך, וברוב המקרים יש נסיון למנוע בעיות כגון עיגון או ממזרות על ידי הכשרתו או פסילתו של העד לפי הצורך במקרה המסוים. דוגמא מעניינת היא תשובתו של הרדב"ז על שני נערים שהעידו שנערה אחת היתה מקודשת לשמעון, אלא שהם היו חברים טובים של שמעון וגם היו פרוצים. כדי לבטל את קידושין אלה פסק הרדב"ז: "... הרי הם פסולי עדות שהרי אינם לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ" (חלק א', סימן שי"ב).

בין הראשונים יש נטייה ברורה לפסול אדם לעדות מחמת עבירה, אבל להתיר אלו שעבירתם היתה מאונס. נושא האנוסים מספרד הפך לנושא מרכזי (ראה שו"ת הריב"ש, סימן י"ד), אבל, מדגיש הריב"ש, שאם הם נוהגים כך מרצון, הם פסולים לעדות ואין קידושיהן קידושין (ריב"ש, שם). במרוצת הזמן הוסיפו הפוסקים נימוקים בנוסף לאונס כדי להתיר עדות של מי שחלל

שבת, למשל: האם הוא ידע שהוא מחלל שבת? האם הוא ידע שהיום שבת - שמא שוכח הוא? (ראה שו"ת בית יוסף, דיני קידושין, סימן ב'). במקרים אלו קובע הבית יוסף ששני עדים מספיקים לפסול אדם לעדות אפילו אם כל אחד מהם מעיד על עבירה אחרת.

בדור אחריו הדגיש הב"ח (ר' יואל סירקיש), שאפשר לפסול אדם לעדות רק על ידי בית דין ולא לפי שמועה, חוץ ממחלל שבת בפרהסיא או כופר בעיקר:

לא מיקרי פסול אלא כשכבר נעשה פסול בבית דין אבל על ידי קול בעלמא אפילו חשוד בקלא דלא פסיק לא מיקרי פסול כל זמן שלא נתברר פסולו בבית דין... אם לא שהוא מחלל שבת בפרהסיא או יצא מן הכלל וכפר בעיקר שפיסולו מפורסם (שו"ת הב"ח הישנות, סימן ק"ב).

לאחר מכן יש עוד נסיונות להקל בעניין על ידי הבחנות חדשות, כמו זו של ר' יחיא בן יוסף צאלח (מהרי"ץ, תימן, המאה הי"ח):

מה שטועים כוונתו דלאו במרד ומעל עושים רק מעשה אבותיהם בידיהם שסוברים הם כפי טעותם שהאמת איתם. גם רמז באמרו "ואין לו תורה" ר"ל כיון שטועים הווי כמי שאין לו תורה שאין לו ידיעה מהתורה כלל... (שו"ת פעולת צדיק, חלק ב', סימן קצ"ה).

הרחיק לכת בעניין זה ר' יעקב עטלינגר במאה התשע-עשרה שהיה בין הראשונים שניסו להתמודד עם הבעיה של התפשטות הרפורמה ותופעה של צבור גדול של יהודים שלא שמרו שבת ומצוות. הוא מערער על הקביעה הפשוטה שמחלל שבת יינו אסור ליהודי כיון נסך. פירוש הקביעה שיינו יין נסך הוא שמחלל שבת בפרהסיא מרחיק את עצמו מכלל ישראל, ונחשב כמין, והמין בוודאי פסול לעדות (ראה תוספתא חולין ב' כ', מהד' צוקרמנדל עמ')

הנימוקים של הרב עטלינגר הם כדלהלן: (א) כיון ש"פשתה הבהרת לרוב עד שברובם חלול שבת נעשה כהיתר"; (ב) מפני שהם סבורים שמעשיהם מותרים הם בבחינת "רק קרוב למזיד"; (ג) "מחלל שבת נחשב כמומר בלבד מפני שהכופר בשבת כופר בבריאה ובבורא, וזה מודה על ידי תפילה וקידוש". הווי אומר שאין חלול שבת שלהם נתפשת ככפירה של מומרין, אלא הם "דומין ממש לצדוקין דלא נחשבו כמומרים... מפני שמעשה אבותיהן בידיהם"; (ד) "והם כתינוק שנשבה לבין עובדי כוכבים"; (ה) "ולא ידעו לעיקרי הדת"; (ו) והם לא כפרו בעיקרי הדת כמו ברית מילה או דיני קידושין וגיטין שאין בניהם ממזרים. "ובזה רוב הפושעים שבזמנינו לא פרצו" (שו"ת בנין ציון החדשות, סימן כ"ג). כאן אנו עדים לנסיון להתמודד עם התופעה של התפלגות היהדות לזרמים שונים אשר להם דרגות שונות של קיום מצות.

נראה שהלשון של "קרוב למזיד" שאובה מן הכתוב בשלחן ערוך בקשר למי שהעידו עליו שעבר עבירה מסוימת, ולא היתרו בו, ולכן הוא פסול להעיד: "והוא שעבר על דברים שפשט בישראל שהם עבירה, אבל אם ראוהו עובר על דבר שקרוב העושה להיות שוגג צריכים להזהירו ואחר כך ייפסל". הדוגמאות של עבירות שלא פשטו בישראל ואינן ידועות כעבירות, הן הקושר או המתיר, "שרוב העם אינם יודעים" שהן חלול שבת. והמחבר מוסיף דוגמאות של משחק בקוביא, או שנעשה מוכס, שבימיו רוב העם לא ידע שהם פוסלים לעדות, למרות שהראשון מופיע במשנה מפורשת בסנהדרין! (שו"ע חושן משפט ל"ד: כ"ד).

בדרך זו של הרב עטלינגר הלכו רבים. הרב עזריאל הילדסהיימר מסכים ואומר: "ונחוץ מאוד בזה לבוא בכחא דהיתירא אם אפשר שלא לדחותם בשתי ידים" (שו"ת רבי עזריאל, חלק א', יו"ד, סימן קע"ה). הוא גם מעלה סברא של פרהסיא שאמורה להקל בפסילת מחללי שבת לעדות. "גם במחלל שבת בפרהסיא צריך להיות בפני עשרה השומרים שבת, אבל אם הכל מחללים שבת בפרהסיא, או על כל פנים אין עשרה השומרים שבת, לא מקרי בפרהסיא" (שם). אבל הוא מוסיף שלא מצא קולא זו בפוסקים. הוא מעדיף לשמור על חזקת הכשרות של ישראל, ואומר ששמירת ברית המילה מספיק

"שלא נודע אפיקורסות מהם... ואשרי למי שלומד סנגוריא לפני אב הרחמן על בניו..." (שם, סימן ר"ל).

גם הרב שלום מרדכי הכהן שבדרון (המהרש"ם) מדגיש שאין עדים פסולים עד שבת דין מפרסם כך:

מי יודע אם נתברר כן בגביית עדות ואולי רק במלאכה דרבנן וכדומה ולא נפסלו בלא הכרזה... באחד שקידש בפני פסולי עדות מחללי שבת דאפילו אם מחללים בדאורייתא כל זמן שלא נתקבל עדות פיסולם בפניהם לא נתבטלו הקידושין (שו"ת מהרש"ם, חלק ו', סימן קמ"ח).

למגמה הכללית הזאת הצטרף גם הרב דוד צבי הופמן המצטט מהרב יעקב עטלינגר ומסכים עמו: "שמחללי שבת בזמנינו נחשבים קצת כתינוק שנשבה לבין הנכרים מפני שבעוונותינו הרבים רוב ישראל בארצנו מחללי שבת הם, ואין דעתם בזה לכפור בעיקרי אמונתנו" (שו"ת מלמד להועיל, חלק א', סימן כ"ט). הרב ד"צ הופמן עסק בשאלת צרוף מחללי שבת בפרהסיא למנין, אבל שוב, הוא מחפש "סברות להקל" על פסילת יהודים כאלו.⁹

במאה העשרים המשיכו פוסקים נוספים במגמות האלו. ר' חיים עוזר גרודזינסקי ציטט מהשואל "וצידד... להקל אחרי שרובם ככולם מחללי שבת ואינם יודעים שנפסלים על ידי זה לעדות... דאינו נפסל רק באופן שיודע שהוא נפסל לעדות בעבירה זו", והוסיף: "וגם לפסול דרבנן הא בעי הכרזה" (שו"ת אחיעזר, חלק ג', סימן כ"ה). אכן, תשובה זו מתייחסת לפסילת עדות לגט, והקלו רבנן בעיגון, אבל העקרון תקף היום יותר מאז.

גם ר' אליעזר וולדינברג מעלה ספיקות:

גם כשידוע שהוא מחלל שבת בפרהסיא, ישנן עדיין הרבה ספיקות וספק ספיקות בהלכה אם אמנם הנהו כבר בגדר זה של מחלל שבת בפרהסיא שדינו כעכו"ם, כי תלוי הדבר על איזה מלאכה עובר ובפני כמה אנשים

הוא עובר, וכן אם הוא לא מכאלה שאינם יודעים מאיסור החמור של עשיית מלאכה בשבת... שאינו מקבל דין של מומר לחלל שבת בפרהסיא עד שיעידו בפניו בפני בית דין שחילל שבת בפני עשרה כשרים מישראל (שו"ת ציץ אליעזר, חלק ח', סימן ט"ו, קונטרס משיבת נפש, פרק ה', עמ' פ"ב).

גם הרב עובדיה יוסף מעלה את הספיקות שבענין בתשובה על יין שנגע בו מחלל שבת בפרהסיא ואומר: "ובספיקא דהאי מילתא אזלינן לקולא" (שו"ת יביע אומר, חלק א', יו"ד, סימן י"א).

מצד שני, ישנן דעות נחרצות בכיוון הפוך מכל האמור. לפי דעות אלה אין להקל מחמת ספק ויש לפסול לעדות גם בלי גביית עדות בבית דין. דעה זו נמצאת במיוחד בקשר לפסילת יהודים רפורמים, "דידוע ומפורסם מעשיהם ושיטתם של הריפורם ומנהיגיהם שהמה מחללי שבת בפרהסיא... אין צריך בזה לקבל עדות" (ר' יצחק יעקב וייס, מנחת יצחק, חלק ב', סימן ס"ו). אותו דבר נאמר על ידי ר' משה פיינשטיין על רבנים קונסרבטיבים:

מהקאנסערוואטיוון שסתמן פסולין לעדות מחזקת כופרין בעיקרי הדת... שהם פחותין מן העכו"ם... שאין צריך לדין קבלת עדות לפוסלן לעדות דסגי במה שהוחזקו בעיר לכופרים, וממילא כל רב קאנסערוואטיווי הוא בחזקת כופר באיזה מעיקרי הדת ופסול לעדות אף שלא ידוע זה על ידי עדים בקבלה לפני בית דין ונמצא שגם הוא פסול לעדות (שו"ת אגרות משה, חלק אהע"ז, חלק ב', סימן כ"ו, ענף ה').

דעה דומה נמצאת אצל ר' בנימין יהושע זילבר ("אז נדברו", חלק ט', סימן נ"ה). הוא נשאל אם מותר לקבל עדותם של בני קיבוצים על סמך הטענה שהם כתינוקות שנשבו, ואם מסבירים להם מהות העדות יהיו הם כשרים לעדות. הרב זילבר משיב שדבר זה אסור "וחלילה להקל בזה". הוא מזכיר את התשובה של ר' חיים עוזר שהתיר עדים מחללי שבת, אבל הוא מסביר שזה רק

לגבי מקומות נידחים שאין הזדמנות לראות מה זה "יהודים המקיימים התורה בשלימות מה שאין כן כאן בארצנו הקדושה, שהם מעורבים בין קהלות המקיימים תורה ומצות לא שייך בזה תינוק שנשבה ורובם הם להכעיס ממש". כאן נראית שוב המגמה של השימוש בפסילה לעדות כנשק בפולמוס עם חלקי העם שאינם מקבלים את דרכו של הפוסק.¹⁰

מאידך, יש דעה שאין להגדיר קבוצה שלמה כמחללי שבת, כגון קציני צה"ל. הרב עובדיה יוסף כותב על פסק ששמע:

בדין אנשי צבא, שרובם מחללים שבת בפרהסיא, ומפני זדון לבם ומיעוט אמונתם יחזיקו ברשעותם, ואם כן הם פסולים לעדות אשה מן התורה.... ואני תמה, וכי בא להחזיק סתם אנשי צבא לרשעים, מחמת שרובם רשעים... ולא שמענו דבר זה בשום מקום... ולכן כל זמן שאין עדות לפסול אותו, הרי הוא בחזקת כשרות (שו"ת יביע אומר, חלק ב', יו"ד, סימן י').

ד) שיקולים להכרעה

בפסיקת ענין זה יש כמה בעיות עקרוניות. בעיה מרכזית היא ההגדרה של הביטויים "רשע" ו"עם הארץ". את רוב ההגדרות האחרות של פסילה לעדות ניתן להגדיר על ידי מעשים ברורים, אבל המונחים הבעייתיים הנ"ל אינם נהירים די הצורך. לדוגמא, האימרה בברכות מ"ז ע"ב שמי שקרא ושנה אבל לא שימש תלמידי חכמים נחשב לעם הארץ -- האם אלו דברי אגדה או פסק הלכה? נכון שביטוי זה מופיע כהסבר למעשה שהיה, אבל האם זה הסבר "דרשני" או קביעת עקרון הלכתי? הדורות המאוחרים קיבלו את המאמר כהלכה. המגמה הכללית היתה לקבל את כל ההגבלות לכתחילה ולהחמיר, ולאחר מכן לנסות ולצמצם את ההגבלה, במיוחד אם מתברר שהגבלה זו גורמת לסכסוכים או בעיות בקהל ישראל.

בעקבות הדיון על הפסילה לעדות התעורר דיון בשאלה האם חייבים שני עדים כשרים להעיד לפני בית דין שפלוגי פסול לעדות כדי לפסול אותו? בתשובות של הרב אלן יוטר והרב מוריס שפירא עבור ועד ההלכה של כנסת הרבנים בארה"ב משנת 1979 יש טיעון שמכיון שהיום אין פרוצידורה זו מתבצעת, אפשר לטעון שאין פסילה כלל של יהודי כלשהו בבית דין, ולכן כל יהודי בחזקת כשר לעדות.¹¹ אלא שאפילו אם נאמץ גישה זו, נשאר הבעיה החמורה יותר של עם הארץ.

יש נסיון מעניין של ר' ישראל מקרעמז (בהגהות אשרי על הרא"ש לסנהדרין כ"ז ע"א) להבחין בין העובר על עבירה מסוימת לבין העובר על כל התורה כולה. אם החשוד מקיים חלק מן התורה ולא עובר על כולה, אין הוא בחזקת רשע. והוא קובע: "... ואפילו במקום שהוא רגיל באותה עבירה תדיר אם אנו רואים שנוהג בשאר דברים כשאר יהודים לא אמרינן שיהא מומר לכל התורה כולה". כנראה, דבר זה דומה למה שנאמר בשלחן ערוך, יו"ד קי"ט: ד': "החשוד לדבר אחד אינו חשוד לדברים אחרים..." (וראה שם סעיף ז'). כמובן, קנה המידה של "נוהג כשאר יהודים" אינו מוחלט, אבל עצם העבירה המסוימת אינה פוסלת אותו מיד, אלא אנו חייבים להסתכל על כלל מעשיו ולראות אם הוא נוהג בדרך כלל כמו יהודי רגיל.

קביעה משמעותית בענין זה נמצאת בתשובתו של הרב עוזיאל (אוסף פסקי דין של הרבנות הראשית לארץ ישראל, בית הדין הגדול לערעורים, פסקי דין ב', 60 706 / 1,1 עמ' 132 ואילך, תש"ו) בענין פסילת קידושין מחמת עדים, שהעידו שעדי הקידושין היו מחללי שבת בפרהסיא. שם הוא כותב:

והנה בנוגע לגופו של ענין פסולי עדות מחמת עבירות שבין אדם למקום, הרי יש להתחשב עם העובדה שבזמן ובמקום שרבתה ופשטה, בעוונותינו, החפשיות לרגלי סיבות וגורמים כלליים עולמיים, אין עבירות מסוג זה עלולות לחתור תחת נאמנותם של העדים. במצב של הסתר פנים גדול כך כך, כמעט שהם בבחינת שוגגים. פסולם של עבריינים לעדות הוא בשל חשד עדות שקר ולא מגזירת המלך בלי טעם, כמו לגבי קרובים, והפסול איננו מן התורה, ולכן בכגון זה קובעים

בהרבה ההערכה של נאמנותו של העד לפי מסיבות הזמן והמקום, ואם בית דין קים לו [= ברור לו] באדם זה שהוא איננו עלול לשקר בשביל הנאה, הרי יש לקבלו כעד כשר.

לפי תשובה זו, המרחיקה לכת בשימוש במקורות המקילים, עד שהוא מוחזק כאדם ישר הוא עד כשר לכתחילה ואין קנה מידה אחר לקביעת כשרותו.

אבל, התהליך שראינו לאורך ההיסטוריה של תנודה בין הקלה והחמרה ממשיך. בכרך ז' של פסקי דין של בתי דין הרבניים בארץ ישראל (עמ' 175 ואילך, ובמיוחד עמ' 180-182) באותן הנסיבות של הפסק הקודם, יש פסיקה לפסול את העדים אפילו על סמך הודאתם. אותן העובדות של פריקת עול כללית מביאות בית דין זה להבין שאם מישהו מודה שהוא מחלל שבת, אין סיבה שלא להאמין לו.

מכל מקום, ראינו שיש הרבה שיקולים הלכתיים שמקשים בימינו על פסילה לעדות באופן מקיף או אפילו במקרה ספציפי. כרבנים מסורתיים, שמנסים לפסול אותנו לעדות באופן כולל ובלי להתייחס לאף אחד מהספקות שמצאנו בהלכה (ראה אגרות משה לעיל), בודאי שאסור לנו לעשות דבר דומה לכלל ישראל: "דעלך סני לחברך לא תעביד" (שבת ל"א ע"א).

הסיבה לעדי קיום לנישואין היא למנוע קלקולים בעריכת נישואין, ולכן עדיף שהעדים יהיו ידועים כאנשים הגונים וישרים ויציבים בתוך הקהל. חזקה על יהודים שומרי מצוות ולומדי תורה שמשתתפים בתפילות הקהל שבוודאי הם אמינים לאשרר את קיום הנישואין ללא כחל ושרק. אדם כזה גם ינסה להבטיח שכל האלמנטים המתחייבים בטקס הקידושין יהיו בנמצא ויתבצעו כראוי -- חפץ שוה פרוטה, נתינה, ומעל לכל רצון של שני הצדדים. בנסיבות אלו מובן שכשרותו של אדם להעיד על הימצאותם של האלמנטים האלו בטקס ובצורה הנכונה מובטחת כמעט בלי ספק, אם האדם הזה הוא ידוע בקהל ומשתתף באופן פעיל בו ויודע את ההלכות ומקיים אותן.

הבעיה של רצון שני הצדדים נפתרת מאליה היום, כאשר רוב טקסי הנישואין הם מתוכננים -- שוכרים אולמות, שולחים הזמנות ומארגנים את הטקס בקנה מידה גדול. מבחינה זו נוכחות העדים להבטיח שיש רצון משני הצדדים נראית כסמלית בלבד.

ובכל זאת, ישנם יסודות נוספים שהם חלק בלתי נפרד מטקס נישואין יהודי. יש לצפות שמי שמעיד על כשרותו וביצועו הנכון של טקס דתי, יהיה אדם אשר מבין מה שהוא רואה ומחויב לו במידה זו או אחרת. מצד שני אין אנו רוצים להגביל את העדות באופן מחמיר ביותר שיגרום "לכל אחד ואחד לבנות במה לעצמו" (ראה חגיגה כ"ב ע"א הנ"ל). רצוי איפוא לכלול ככל שאפשר יותר יהודים בחזקת כשרות העדות לקידושין.

אין להניח שהיהודי המצוי רוצה בכוונה לחבל בטקס דתי. אנו נסמוך על הקביעה של שמירת חלק מן המצוות, דרך ארץ ויושר, כדי להחזיק אותו כעד כשר. לדוגמא, חברות בקהילה דתית, מאחד הזרמים ביהדות, תעיד מעיקרה על מחויבות לדת ותכשיר לעדות.

ה) סיכום

התורה קובעת שכל עניין משפטי נקבע על פי עדות. קיימים בהלכה שני סוגים של עדות, עדות ראיה ועדות קיום. עדי קידושין הם עדי קיום, שמהווים חלק חיוני של עצם קיום הקידושין. ההלכה קובעת ארבעה תחומים של פסילה לעדות: 1. אופי האדם; 2. נגיעה בדבר; 3. קירבה משפחתית; 4. "רשע", "עם הארץ" או "מומר" - דהיינו ליקוי בשמירת מצוות או באמונות ודעות. הגמרא מוסיפה מקרים ספציפיים של עבירות שמחמתם נפסל יהודי לעדות. יש חפיפה מסוימת בגמרא בין המונחים "רשע" ו"עם הארץ", והמונח "מומר" מלמד על יהודי החשוד בעבודה זרה. נראה שהפסילה לעדות שימשה כאמצעי של החכמים לקבוע מעמדם ולקבוע את קני המידה של כשרות להעיד. כבר בתלמוד יש מחלוקת על היקף הפסילה, ומתח בין הרצון לקבוע קני מידה של כשרות ובין פסילה הוגנת שלא תפגע ביותר מדי יהודים.

בספרות השו"ת ממשיך אותו מתח, ובמיוחד בתקופה המודרנית כאשר ישנם יהודים רבים שאינם מקיימים מצוות כלל, או שמקיימים מצוות בדרך שונה מזו שנפסקה בשלחן ערוך. ואמנם ישנה מגמה לפסול לעדות באופן כללי את כל הקבוצות הלא אורתודוכסיות. לעומת זאת, פוסקים כמו הבי"ח, מהרי"ץ, ר' יעקב עטלינגר, ר' עזריאל הילדסהיימר, ר' דוד צבי הופמן, ר' חיים עוזר גרודזינסקי, ר' בן ציון חי עוזיאל, ר' עובדיה יוסף, ר' אלן יוטר ור' מוריס שפירא, כולם הלכו בדרך של הקלה בדינם של מחללי שבת בפרהסיא. הם העדיפו את הכלל שמי שחשוד שעבר על מצוה אחת אינו חשוד על מצוות אחרות, והכלל שכל ישראל הם בחזקת כשרות עד שיוכח על פי עדים שהם פסולים. הם הדגישו שהתכונות של יושר וכנות הן מרכזיות בקביעת כשרות לעדות, ובזמננו כשרוב העם אינו שומר שבת תכונות אלו אף חשובות יותר.

ו) הלכה למעשה

לעניות דעתי, יש להעדיף לכתחילה עדים שומרי שבת, אך אם אין עדים כאלה, מותר לקבל עדים אחרים העונים על קני המידה הנאמרים כאן: שמירת חלק מן המצוות, דרך ארץ ויושר. רק מי שטוען שהוא מתנגד לכל טקס דתי, ואינו מכבד את הטקס, רק הוא יהיה פסול לעדות לכתחילה. בכל מקרה על הרב המסדר את הקידושין להסביר היטב למה צריך העד לשים לב, לברר שהעד מבין ומסכים לתפקידו זה, ולברר את הדבר בשלבי הטקס עצמו.

הרב מיכאל גרץ

תמוז תשנ"ג

בהסכמת

כל חברי הועד

הערות

1. ראה רש"י לקידושין ס"ה ע"א, ד"ה מהו: "דאין קידושין חלין בלא עדים ויליף דבר דבר מממון, כתיב בעריות 'ערות דברי' (דברים כ"ד: א') ובממון כתיב 'על פי שני עדים יקום דברי' (דברים י"ט: ט"ו).
2. אברהם חיים פריימן, סדר קידושין ונישואין, ירושלים, תשכ"ה, עמ' ג'.
3. ראה *Encyclopaedia Judaica*, Vol. 2, cols. 216 ff.
4. וראה על כך בקצות החושן על חושן משפט רמ"א: א.
5. לנושא הכללי הזה ראה: אליקים אלינסון, נישואין שלא כדת משה וישראל, תל אביב, תשל"ו, עמ' 105-106; זאב פלק, דיני נישואין, ירושלים, תשמ"ג, עמ' 169; מנחם אלון, המשפט העברי, מהד' ב', ירושלים, תשל"ח, עמ' 85-87, ועמ' 114-115; בנציון שרשבסקי, דיני משפחה, מהד' ד', ירושלים, תשנ"ג, עמ' 27-30.
6. בספרו מעמד החכמים בארץ ישראל בתקופת התלמוד (ירושלים תשמ"ו), כותב פרופ' ישראל ל' לוי: "חכמים רבים במאה השנייה נקטו יחס של עוינות כלפי האנשים המכונים עמי-הארץ... הסיבה ליחס השלילי הזה כלפי עמי-הארץ וכן זהותם כבר נידונו בהרחבה אצל החוקרים... [ראה שם הערה 19]... מכל מקום, במאה השלישית השתנה הרבה" (עמ' 13-14). "בקרב החוקרים בימינו קיימות דעות רבות ושונות על זהותם של אנשים אלה ועל הסיבות להתנגדות להם" (עמ' 76). לוי מציין שההתבטאויות של החכמים על עמי-הארץ הן רבות וסתמיות, ו"ניתן היה להסיק שמדובר בקבוצה גדולה שהיה בה משום איום על החכמים והחברה הישראלית אולם על כך אין כל עדות בת התקופה... החכמים גם חששו, כנראה, מתחרותם של עמי-הארץ" (עמ' 76-77). למרות החריפות של השנאה בין החכמים ועמי-הארץ, שלפי כל המקורות היתה הדדית, "נראה, שלקראת אמצע המאה השלישית התאזן במידה רבה היחס לעם-הארץ" (עמ' 77). לוי גם מצביע על העובדה שעורכי המקורות מארץ ישראל כמעט לא שמרו על הביטויים העוינים, אלא הרוב נשמר דוקא בקבצים הבלתיים. הוא משער שעובדה זו מעידה על שיפור ביחסים אולי על רקע התלכדות העם מול חדירת הנצרות לארץ ישראל בתקופה זו (עמ' 78-79).
7. לגבי עדותו של מומר, ראה להלן והערה 8.

8. כבר בתלמוד הבבלי (ערובין ס"ט ע"א) אנו קוראים: "אמר רב הונא: איזהו ישראל מומר, זה המחלל שבתות בפרהסיא" (ראה גם חולין ו' ע"א). בסוף הדיון שם נאמר: "אלמא עבודה זרה ושבת כי הדדי נינהו. שמע מינה". כלומר, מחלל שבת בפרהסיא דומה לעובד עבודה זרה. אולם על פי הדיוקים בדיון התלמודי שם, קיימת תשובה של גאוני בבל, שבעניין קידושין ואישות "אין הולכין בדין זה אחר שמירת שבת ולא אחר חילולה" (ראה תשובות הגאונים שערי צדק, חלק ג', שער א', סימן נ"ד, ד"ה לא מטעם). התשובה מבדילה בין פסילת המחלל שבת לגבי רשות (בערובין) ושאר המצוות, ובין פסילתו בענייני אישות, ששם בודקים "בכל אלה לראות אם היתה הורתו ולידתו בקדושה... היתה הורתן ולידתן בקדושה הרי הן כישראל לכל דבריהם". אמנם, אנו עוסקים בעדות לקידושין ולא בקידושין עצמם, אבל האבחנה קיימת.

9. ראוי להזכיר כאן את תשובתו של ר' עקיבא איגר (חלק א', סימן צ"ו) על השאלה האם המתגלח בתער אצל גויים פסול לעדות. הוא קובע שאם הרבה לא יודעים שדבר זה אסור (כפי שראינו בחושן משפט ל"ד: כ"ד הנ"ל), "ונדמה להם דאינו איסור כ"כ [= כל כך]", אז מעשה זה אינו פוסל אותם לעדות. הוא קובע שצריך להודיע להם שעושה מעשה זה יהיה פסול לעדות. זאת אומרת, אין זה מספיק רק להגיד שמעשה פלוני הוא עבירה, אלא צריכים להגיד באופן ברור שהמעשה פוסל לעדות. אבל לגבי שבת הוא סבור שמספיק להגיד ליהודי שהוא עושה מלאכה ושהוא יום השבת, שכל אחד יודע שהעושה מלאכה בשבת פסול לעדות. קביעה זאת אינה תופסת היום, כשרוב העם גם אינם יודעים שהעושה מלאכה בשבת פסול לעדות.

10. לדיון מקיף בשאלה עיין באוצר הפוסקים, חלק אבן העזר, כרך י"ד, עמ' פ"ז-צ"ז.

11. ראה תשובות של ועד ההלכה של כנסת הרבנים בארה"ב:

Rabbi Morris Shapiro, "May a non-observant Jew be a witness and sign a Ketubah?", 1979;

Rabbi Alan Yuter, "Testimony in Jewish Law: Who is a good Jew according to Halakhah?",

6/18/79.